

Oleń Mysyk

Ustawodawstwo i polityka Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wobec mniejszości narodowych w latach 1945-1989

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 6, 263-271

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

*Ołeh Mysyk**

USTAWODAWSTWO I POLITYKA POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ
LUDOWEJ WOBEC MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH
W LATACH 1945–1989

Stanowieniu i rozwojowi niezależnych państw, które obserwujemy na przestrzeni ostatnich dziesięciu-piętnastu lat, towarzyszą przeciwstawne procesy. Z jednej strony przejawia się tendencja do odradzania się samoświadomości mniejszości narodowych, z drugiej zaś – z coraz większą mocą ujawniają głosy, wzywające do narodowej konsolidacji na gruncie formowania jednolitego narodu politycznego. Złożoność procesów, o których mowa, w dużej mierze jest uwarunkowana totalitarną przeszłością państw, które wybrały demokratyczny model rozwoju. Do takich państw należy niewątpliwie także Polska, która z powodzeniem przeprowadza społeczno-ekonomiczną i polityczną modernizację, czego najlepszym świadectwem jest jej akcesja do Unii Europejskiej.

Jednocześnie pokutuje mit, że pod względem narodowościowym Polska jest krajem niemal całkowicie monoetnicznym, jakoby szczęśliwie nie znającym konfliktów narodowościowych. Niemniej, twierdzenie to jest dalekie od prawdy. Dzieje ubiegłego XX wieku wskazują, iż odrodzenie polskiej państwowości od samego początku związane było z polityką asymilacji mniejszości narodowych, akcjami zmierzającymi do ich poskromienia – wspomnijmy tu choćby niesławne „pacyfikacje” lat 30. czy deportacje, które ostatecznie istotnie zmieniły etniczny i narodowościowy skład tego kraju. Znaczący wkład w politykę denacjonalizacji mniejszości wniósł reżym komunistyczny Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1945–1989, który właściwie kontynuował, a w pewnych aspektach nawet szedł dalej w swych działaniach, niż rządy przedwojenne.

Niestety, analiza literatury przedmiotu wykazuje, iż zarówno radzieccy, jak i obecnie ukraińscy specjaliści z tej dziedziny, zagadnieniu polskiej polityki narodowościowej w istocie nie przydzielali należytej uwagi. W jeszcze mniejszym stopniu problem ten zbadali prawnicy, którzy nie przeanalizowali go pod kątem bazy konstytucyjnej i normatywno-ustawodawczej. Dlatego też celem niniejszego artykułu jest próba bodaj częściowego wypełnienia tej próżni, powstałej wskutek braku analiz historycznych i prawnych polskiej polityki narodowościowej, zwłaszcza w okresie istnienia komunistycznej władzy w tym kraju.

W wyniku II wojny światowej Polska poniosła znaczne straty terytorialne, ludzkie i materialne. W nowych granicach niemal połowę obszaru kraju stanowiły tzw.

* Radca Ambasady Ukrainy w Rzeczypospolitej Polskiej.

„ziemie odzyskane”, a ogólnie państwo przesunęło się na zachód¹. Przesunięcie polskich granic spowodowało w pierwszych powojennych latach wielkie ruchy migracyjne, zarówno o charakterze dobrowolnym, jak i przymusowym. Na mocy decyzji konferencji pokojowej w Poczdamie, w 1945 r. została zapoczątkowana przymusowa deportacja Niemców z „ziem odzyskanych” do radzieckiej i brytyjskiej strefy okupacyjnej. W ciągu 1945 r. wysiedlono 500 tys., a od lutego 1946 do sierpnia 1947 r. kolejne 2 mln Niemców². Akcja ta była kontynuowana także w następnych latach, jednak już w nieco wolniejszym tempie. W tym okresie w ramach „akcji łączenia rodzin” i emigracji zarobkowej Polskę opuściła znaczna liczba Niemców. W rezultacie, według szacunkowych danych, w Polsce w połowie lat 50. XX wieku pozostało ich 360 tys.; mieszkali w rozproszeniu na terenie ponad 20 województw³.

W latach 1944-1946, zgodnie z umową z 9 września 1944 r. między Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego (PKWN) a rządem Radzieckiej Ukrainy, z Polski do ZSRR dobrowolnie/przymusowo wywieziono prawie 500 tys. Ukraińców, zaś z ZSRR do Polski – 700 tys. Polaków⁴. Niemniej w nowych granicach Polski wciąż mieszkało jeszcze około 200 tys. Ukraińców⁵. Na polecenie Biura Politycznego KC Polskiej Partii Robotniczej dowództwo Wojska Polskiego w drugiej połowie 1946 r. zaczęło przygotowywać plan przymusowego przesiedlenia Ukraińców z pogranicza na ziemie zachodnie i północne. Plan ten przeszedł do historii pod nazwą akcja „Wisła”⁶. Pretekstem do jego urzeczywistnienia stało się zabicie przez żołnierzy UPA w marcu 1947 r. przeprowadzającego inspekcję na Podkarpaciu generała Karola Świerczewskiego⁷. Od kwietnia do lipca 1947 p. oddziały wojskowe brutalnymi, metodami przymusowo przesiedliły 140575 Ukraińców⁸. Deportacje Ukraińców na ziemie zachodniej i północnej Polski trwały do 1952 r.

Mimo akcji przesiedleńczych w połowie lat 50. XX wieku w Polsce mieszkało, według niepełnych danych, ponad 150 tys. Ukraińców⁹.

Podobnie jak z USRR, we wrześniu 1944 r. PKWN podpisał umowę o wzajemnej wymianie ludności z Białoruską SRR¹⁰. W trakcie operacji przesiedleńczych w

¹ L. Z a s z k i l n i a k, M. K r y k u n, *Istoria Polski. Wid najdawniejszych czasów do naszych dni*, Lwów 2002, s. 548.

² W. R o s z k o w s k i [Andrzej Albert], *Historia Polski 1914-1997*, Warszawa 1990, s. 157.

³ H. C h a ł u p c z a k, T. B r o w a r e k, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995*, Lublin 1998, s. 126.

⁴ W. K u c z e r, *Ne wyprawdani spodivannia. (Do pytanja pro pereselennia ukrajinciw z Polski do URSR)* [w:] *Ukrajinska diaspora*, Kyjów 1993, cz. 3, s. 63-74.

⁵ M. T r u c h a n, *Ukrajinci w Polsce pislia Druhoji switowoji wijny 1944-1984*, Nju - Jork 1990, s. 32.

⁶ *Akcja „Wisła”. Dokumenty*, pod red. J. Misły, Lwów – Nju-Jork 1997, s. 19.

⁷ R. D r o z d, *Droga na Zachód*, Warszawa 1997, s. 34.

⁸ W. M a k a r, *Deportacja ukrajinciw z Zakerzonnia na zachid Polski w ramach akcji „Wisła”* [w:] *Ukrajinci w najnowszych dziejach Polski (1918-1989)*, pod red. R. Drozda, Słupsk – Warszawa 2000, s. 146.

⁹ W. R o s z k o w s k i [Andrzej Albert], *op. cit.*, s. 158.

¹⁰ M. G n a t o w s k i, N. M a j e c k i, *Kształtowanie się władzy ludowej na Białostoc-*

latach 1944-1946 z Polski do ZSRR wyjechało około 36 tys. Białorusinów. Jednocześnie, według szacunków niektórych badaczy, tylko na Białostocczyźnie pozostało ich jeszcze 125 tys. (ogółem w Polsce do 240 tys.)¹¹.

Akcją przesiedleńczą w latach 1944-1946 zostali objęci również Litwini; jej podstawę prawną stanowiła umowa między PKWN a Litewską SRR z 22 września 1944 r.¹² W okresie tym z Radzieckiej Litwy do Polski przesiedlono 177814 Polaków, 16958 Żydów, 2386 przedstawicieli innych narodowości¹³. W początkach lat 50. XX stulecia w Polsce mieszkało około 10-13 tys. Litwinów¹⁴.

Masowa eksterminacja w latach 1939-1944 ludności żydowskiej doprowadziła do katastrofalnego zmniejszenia jej liczebności: do 50% ich przedwojennego stanu w całej Europie i do 10% w Polsce. Wedle niepełnych danych jedynie 50 tys. polskich Żydów przeżyło obozy koncentracyjne i pracy przymusowej. W latach 1945-1946 wyemigrowało z Polski 120 tys. Żydów, w latach 1949-1950 opuściło kraj około 20-30 tys. Żydów. W 1951 r. ich liczebność oceniana była na 67 tys.; niemal połowa spośród nich wyemigrowała w latach 1956-1957¹⁵.

W wyniku zarysowanych wyżej procesów Polska stała się państwem pod względem narodowościowym niemal monoetnicznym – mniejszości stanowiły w nim zaledwie 2% ludności.

Po zakończeniu akcji przesiedleńczych lat 1944-1946 polskie koła rządowe zmuszone zostały do określenia swego stanowiska wobec mniejszości narodowych. Wymagała tego również tzw. Mała Konstytucja (pakiet ustaw dotyczących ustroju i najwyższych organów władzy państwowej Polski), przyjęta przez Sejm w 1947 r. 22 lutego 1947 r. Sejm uchwalił Deklarację Praw i Swobód Obywateli, która miała dowodzić demokratycznego charakteru ustroju. Zawierała ona także wykaz wszystkich najważniejszych praw i swobód, które ograniczał jednak zakaz wykorzystania ich do obalenia panującego reżymu. W dokumencie tym była między innymi mowa o „równości wobec prawa wszystkich obywateli bez względu na narodowość, rasę, religię, pochodzenie, status społeczny i wykształcenie, o nietykalności osoby ludzkiej, ochronie życia i mienia obywateli, wolności sumienia, wyznania, rasy, słowa, stowarzyszania się, o prawie wybierania i bycia wybranym do organów władzy, prawie do pracy i nauczania”¹⁶.

czyźnie w latach 1944-1947, Białystok 1962, s. 19.

¹¹ E. Mironowicz, *Białorusini w Polsce 1944-1949*, Warszawa 1993, s. 108-116.

¹² K. Kersten, *Przymusowe przemieszczenia ludności – próba typologii* [w:] *Utracona ojczyzna. Przymusowe wysiedlenia, deportacje i przesiedlenia jako wspólne doświadczenie*, red. H. Orłowski, A. Sakson, Poznań 1996, s. 13-14.

¹³ J. Czerniakiewicz, *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1944-1948*, Warszawa 1987, s. 58-59.

¹⁴ K. Tarka, *Litwini w Polsce 1944-1997*, Opole 1998, s. 38.

¹⁵ *Mniejszości narodowe w Polsce. Państwo i społeczeństwo polskie a mniejszości narodowe w okresach przełomów politycznych (1944-1989)*, pod red. P. Madajczyka, Warszawa 1998, s. 245.

¹⁶ H. Chałupczak, T. Browarek, *op. cit.*, s. 44.

W polityce polskich władz wobec mniejszości narodowych na przestrzeni lat 1944-1950 ogromne znaczenie miał problem obywatelstwa. Ustawa z dnia 28 kwietnia 1946 r. „O obywatelstwie państwa polskiego osób narodowości polskiej, mieszkających na terenie „ziem odzyskanych” przyznawała prawo do polskiego obywatelstwa osobom, które do 1 stycznia 1945 r. posiadały stałe miejsce zamieszkania na tym obszarze oraz udowodniły swoją polską narodowość przed tzw. komisją weryfikacyjną. Tylko na tej podstawie powszechne organy administracyjne potwierdzały ich polską narodowość; osoby te składały także „deklarację wierności narodowi i państwu polskiemu”¹⁷.

W początkach lat 50. XX stulecia kierownictwo partyjne i państwowe kraju zaczęło stopniowo odchodzić od restrykcyjnej polityki narodowościowej. W pierwszej połowie 1950 r. w Ministerstwie Oświaty (dalej – MO) została opracowana koncepcja rozwoju szkolnictwa narodowego¹⁸. W sierpniu 1950 r. minister oświaty wydał wewnętrzne rozporządzenie, stwierdzające iż: „Zadaniem szkół z niepolskim językiem nauczania jest wychowanie młodzieży w duchu socjalistycznego internacjonalizmu i patriotycznego stosunku do Polski Ludowej przy zachowaniu w pracy wychowawczej elementów kultury narodowej odpowiednich środowisk”¹⁹.

W duchu pozytywnych zmian 8 stycznia 1951 r. Sejm przyjął ustawę „O polskim obywatelstwie”. Zgodnie z nią uznawano obywatelstwo nabyte na mocy przepisów obowiązujących do tego czasu. Za obywateli polskich mogły zostać uznane osoby posiadające obywatelstwo od co najmniej 9 maja 1945 r. Jednocześnie obywatelstwo tracili ci wszyscy, którzy mieli je do 31 sierpnia 1939 r., ale, mieszkając na stałe za granicą, zyskali obywatelstwo innego państwa²⁰.

Dalsza polityka polskich władz wobec mniejszości narodowych znalazła swe odzwierciedlenie w Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (dalej – PRL) z 22 lipca 1952 r. Równość obywateli gwarantował jej 67 artykuł. Artykuł ten stanowił podstawę indywidualnych gwarancji praw obywatelskich w sferze narodowościowej. Skutkiem zasady równości wobec prawa był wprowadzony w 81. artykule obowiązek poszanowania praw obywateli, w tym także należących do mniejszości narodowych, we wszystkich sferach życia społecznego. Konstytucja przewidywała zastosowanie przymusu państwowego w przypadku naruszenia tej zasady i zabraniała uprzywilejowanie bądź dyskryminację ze względu na rasę, narodowość czy wyznanie. Artykuł ów zabraniał także szerzenia nienawiści lub pogardy, rozpalania wrogości i poniżania ludzkiej godności z powodu innej narodowości, rasy czy wyznania.

Po uchwaleniu ustawy zasadniczej w 1952 r. nastąpiła nieznaczna liberalizacja polityki władz wobec Ukraińców. Na początku 1952 r. rozpoczęto zbieranie informacji o ośrodkach ukraińskich. Wkrótce Biuro Polityczne KC PZPR przyjęło tajną

¹⁷ L. B e l z y t, *Między Polską a Niemcami. Weryfikacja narodowościowa i jej następstwa na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1945-1950*, Toruń 1996, s. 83.

¹⁸ K. P u d ł o, *Kształtowanie się statusu etnicznego ludności niepolskiej w Polsce (1945-1965)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1989, nr 1023, s. 234.

¹⁹ K. T a r k a, *op. cit.*, s. 61.

²⁰ H. C h a ł u p c z a k, T. B r o w a r e k, *op. cit.*, s. 49.

uchwałę w sprawie działań, zmierzających do poprawy sytuacji ekonomicznej ludności ukraińskiej i pogłębienia w jej środowiskach pracy politycznej. Na mocy tej uchwały niższe instancje partyjne i państwowe zostały zobowiązane do podjęcia działań na rzecz pomocy ludności ukraińskiej, a także uważnego śledzenia respektowania przepisów, zabraniających Ukraińcom opuszczania przyznanych im gospodarstw. Zalecono także lokalnym organom władzy rozpatrzenie problemów kulturalno-oświatowych Ukraińców i ocenę możliwości powołania ukraińskich towarzystw kulturalnych²¹.

Wspomnianą uchwałę skierowano do prezydiów wojewódzkich, powiatowych, miejskich i gminnych rad ludowych, które rozpoczęły zbieranie aktualnych informacji o ośrodkach ukraińskich na swoim terenie. Jednak praca ta nie przyniosła oczekiwanych rezultatów – miejscowi polscy urzędnicy byli niechętni utrzymywaniu kontaktów z Ukraińcami²².

Sytuacja ta nie zadowalała centralnych organów partii. Z tego względu w czerwcu 1955 r. sekretariat KC PZPR skierował do wszystkich instancji partyjnych list „O zadaniach w sprawie poprawy sytuacji politycznej i pogłębienia pracy politycznej wśród ludności ukraińskiej”. Podkreślono w nim między innymi, że taki stan rzeczy doprowadził do wzrostu niezadowolenia wśród Ukraińców, a także ich pragnienia powrotu w rodzinne strony²³. Pojawienie się tego listu w dużej mierze było rezultatem zaniepokojenia władz utworzeniem przez ludność ukraińską na Górnym Śląsku w listopadzie 1955 r. Komisji Kulturalno-Oświatowej. 9 kwietnia 1956 r. w Warszawie zebrał się komitet organizacyjny, którego zadaniem było zwołanie ogólnokrajowego zjazdu przedstawicieli ludności ukraińskiej i powołanie na nim Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego, a także zatwierdzenie składu zespołu redakcyjnego ukraińskiego tygodnika „Nasze Słowo”²⁴.

„Odwilż” w sferze polityki narodowościowej dała się zaobserwować w trakcie wydarzeń „Polskiego Października” w 1956 r., kiedy w Polsce rozpoczęła się liberalizacja. Nowy I sekretarz KC PZPR Władysław Gomułka poddał druzgocącej krytyce system stalinowski, usprawiedliwił protesty robotników w Poznaniu i obiecał zmianę metod rządzenia²⁵. Na ziemiach północnych i zachodnich zaprzestano polityki asymilacji, realizowanej metodami presji administracyjnej. Zrekompensowano miejscowej ludności straty i przyznano im gwarancje opieki prawnej. Przy szkołach zaczęły działać amatorskie zespoły, otwarto biblioteki. Niezaprzeczalnym przejawem liberalizacji była zgoda władz na działalność organizacyjną mniejszości narodowych. I tak, w latach 1956-1957 powstały towarzystwa społeczno-kulturalne Białorusinów, Ukraińców,

²¹ S. Z a b r o w a r n y, *Polityka narodowościowa polskich władz komunistycznych w kwestii ukraińskiej* [w:] *Polityka narodowościowa państw Europy Środkowo-Wschodniej*, pod red. J. Pietrasia i A. Czarnockiego, Lublin 1993, s. 138-139.

²² R. D r o z d, *Pomoc materialna państwa polskiego dla ludności ukraińskiej w latach 1947-1960* [w:] *Ukraińcy w najnowszych dziejach polski...*, s. 201.

²³ S. Z a b r o w a r n y, *op. cit.*, s. 140.

²⁴ R. D r o z d, *Ukraińcy w Polsce* [w:] *Mniejszości narodowe...*, s. 212.

²⁵ L. Z a s z k i l n i a k, M. K r y k u n, *op. cit.*, s. 571.

Litwinów, Niemców (żydowskie towarzystwo społeczno-kulturalne zawiązało się w 1950 r.)²⁶. W duchu ówczesnych wymogów w ich statutach podkreślano konieczność „włączenia [mniejszości narodowych] do ogólnonarodowej budowy socjalizmu w Polsce, wzmocnienia przyjaźni i braterstwa między wszystkimi narodami”²⁷.

Niemniej okres względnej swobody w działalności stowarzyszeń narodowościowych trwał stosunkowo krótko. W 1957 r. władza dokonała zmian personalnych w kierownictwie poszczególnych organizacji społeczno-politycznych towarzystw. Z zajmowanych stanowisk usunięto działaczy podejrzewanych o nacjonalizm. Dla przykładu, w czerwcu 1958 r. polecono usunąć z zajmowanego stanowiska przewodniczącego Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Stefana Makucho. Podstawą tej decyzji było „niezależne kierowanie organizacją i zachęcanie Ukraińców do powrotu w ojczyście strony”²⁸. Analizie poddano także inne formy aktywności poszczególnych mniejszości narodowych. Celem realizacji swoich wytycznych w lutym 1957 r. utworzono komisję KC PZPR do spraw narodowości, w której skład weszli przedstawiciele KC PZPR, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i towarzystw mniejszościowych. Formalnie miała ona „udzielać pomocy politycznej organizacjom partyjnym, instytucjom oraz towarzystwom mniejszości narodowych”²⁹, w rzeczywistości jednak jej rola ograniczała się do kontrolowania towarzystw w kwestii realizacji linii partii w polityce narodowościowej.

W latach 50. w polityce narodowościowej polskich władz ważny problem stanowiła kwestia „łączenia rodzin”. Sprawę rodzin rozdzielonych podczas II wojny światowej – dotyczącą Polski i obu państw niemieckich – koordynował Międzynarodowy Czerwony Krzyż. Początkowo wyjazd z Polski do Niemieckiej Republiki Demokratycznej (dalej – NRD) i Republiki Federalnej Niemiec (dalej – RFN) przeprowadzany był na podstawie umowy, zawartej przez Polski Czerwony Krzyż z Niemieckim Czerwonym Krzyżem, a następnie na mocy umowy z 7 marca 1956 r. między PRL i NRD. Ogółem w ramach akcji „łączenia rodzin” w latach 1952-1959 wyjechało z Polski prawie 275 tys. osób narodowości niemieckiej, zaś w latach 1959-1970 kolejne 132 tys.³⁰

Na początku lat 60. w polityce polskiego rządu poziom zainteresowania problemami narodowościowymi znacznie zmalał. Organy partyjne i państwowe w tym okresie stały na stanowisku, iż PRL jako państwo mononarodowe winno kierować się w swojej działalności zasadami internacjonalizmu.

Pewne ustępstwa pojawiły się w sferze wyznaniowej. W 1961 r. zarejestrowany zo-

²⁶ B. Ł a n o w y k, M. T r a f j a k i n., *Ukraińska emigracja: wid minywszyny do siododennia: Nawczalnyj posibnyk*, Ternopil 1999, s. 324; K. T a r k a, *op. cit.*, s. 75; A. C a ł a, *Mniejszość żydowska [w:] Mniejszości narodowe...*, s. 266; F. B i e l a k, *Niemiecka grupa narodowościowa w Polsce*, Warszawa 1990, s. 95-103.

²⁷ K. T a r k a, *op. cit.*, s. 77.

²⁸ W. S z o s t, *Łemky ne chotyły myrytysia z nacjonalnym nebuttiem [w:] Ukraińskijskyj almanach*, Warszawa 1996, s. 65-68.

²⁹ E. M i r o n o w i c z, *op. cit.*, s. 44.

³⁰ S. J a n k o w i a k, *Łączenie rodzin między Polską a NDR w latach 1955-1959*, „Przeгляд Zachodni”, Warszawa 1995, nr 4, s. 94-95.

stał Żydowski Związek Religijno-Wyznaniowy, zatwierdzono statut Kościoła Ewangelicko-Augsburgskiego (1965), Kościoła Ewangelicko-Reformowanego (1968), Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (1970). W pewnym zakresie została uregulowana sprawa cmentarzy wyznaniowych, w tym także prawosławnych (na Chełmszczyźnie, Podlasiu i Podkarpaciu), niemieckich i żydowskich, a także mienia kościelnego na ziemiach zachodnich. Poszczególne grupy wyznaniowe otrzymały pozwolenie na wydawanie periodyków i utrzymywanie kontaktów z pokrewnymi strukturami za granicą³¹.

Istotnym elementem ówczesnej polityki narodowościowej Polski stały się wydarzenia Marca 1968 r.³² Ujawniły się wówczas, zainspirowane przez polskie władze, przejawy szowinizmu, ksenofobii i nietolerancji, przede wszystkim wobec osób pochodzenia żydowskiego. Zostały one także wykorzystane do walki międzyfrakcyjnej w łonie PZPR. Swoistym „detonatorem” dalszego rozwoju wydarzeń stała się wojna na Bliskim Wschodzie, rozpoczęta napaścią Izraela na Egipt i szybkim rozgromieniem tego drugiego³³. W tych warunkach oficjalna polska propaganda rozpoczęła kampanię przeciw Izraelowi i jego sojusznikom – „syjonistom”, czyli polskim Żydom, z sympatią odnoszącym się do państwa izraelskiego. I sekretarz KC PZPR W. Gomułka w wystąpieniu na kongresie związków zawodowych w czerwcu 1968 r. użył wobec Żydów określenia „piąta kolumna”, co doprowadziło do ożywienia nastrojów antysemitycznych w społeczeństwie. O wydarzeniach tego okresu w literaturze przedmiotu czytamy: „Osoby pochodzenia żydowskiego publicznie oskarżano na zebraniach organizacji partyjnych i przedstawiano im nieprawdopodobne zarzuty. Potem wyrzucano je z partii i jednocześnie zwalniano z pracy. Zebrania odbywały się w atmosferze, przypominającej faszystowskie wiece. Zdarzało się, że niektórzy dowiadywali się o swym żydowskim pochodzeniu podczas takiej debaty”³⁴. W wyniku antysemitycznej nagonki do opuszczenia Polski zmuszono około 20 tys. Żydów.

W latach 70. zarówno w programie, jak w polityce rządu kontynuowano realizację koncepcji budowy jednonarodowego społeczeństwa socjalistycznego. Faktycznie oznaczało to przyśpieszenie procesów asymilacyjnych, wzmocnienie nadzoru nad działalnością organizacyjną wszystkich mniejszości. W przypadku Ukraińców i Białorusinów priorytetem stało się wówczas kultywowanie nie odrębności narodowej, a pielęgnowanie tzw. „kultury radzieckiej”. W październiku 1974 r. KC PZPR skierował „Wskazówki do planów pracy towarzystw społeczno-kulturalnych mniejszości narodowych w latach 1974/1975”. Stwierdzono w nich, że „realizacja zadań poprzez ruch społeczno-kulturalny mniejszości narodowych powinna przebiegać w ścisłej współpracy z państwowymi organami kultury oraz ogólnopolskimi specjalnymi organizacjami [...] Oprócz pozycji w języku ojczystym zaleca się w większej mierze, niż to miało miejsce dotychczas, wprowadzać repertuar w języku polskim [...]”³⁵.

³¹ H. Chałupczak, T. Browarek, *op. cit.*, s. 285-286.

³² W. Roszkowski [Andrzej Albert], *op. cit.*, s. 287-290.

³³ A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael*, Warszawa 2001, s. 206-210.

³⁴ A. Cała, *op. cit.*, s. 284.

³⁵ R. Drozd, *Ukraińcy w Polsce w okresie przełomów politycznych 1944-1989*, Warszawa 2001, s. 236.

W tym czasie polskie władze, realizując koncepcję jedności moralno-politycznej narodu polskiego, uciekły się do zniesienia wielu uprawnień mniejszości narodowych. Zgodnie z rozporządzeniem ministra oświaty z 17 lutego 1971 r. nauczanie języka ojczystego dzieci należących do mniejszości narodowych miało odbywać się w placówkach oświatowych z narodowym językiem nauczania. Zlikwidowano część placówek oświatowych, w tym Liceum Pedagogiczne z białoruskim językiem nauczania w Bielsku Podlaskim³⁶. Zarazem ograniczono finansowanie działalności poszczególnych mniejszości narodowych, co niekorzystnie odbiło się na ich działalności w sferze kulturalno-oświatowej i wydawniczej. Ponadto rząd rozpoczął polonizowanie nazw geograficznych i topologicznych na terenach mieszanych pod względem narodowościowym, pochodzenia białoruskiego, ukraińskiego. I tak, w sierpniu 1977 r. w oparciu o wytyczną Ministerstwa Administracji i Ochrony Środowiska Naturalnego zmieniono ukraińskie nazwy 120 miejscowości na Rzeszowszczyźnie. Polityka ta wzbudziła protesty nie tylko społeczności ukraińskiej, ale nawet Polskiej Akademii Nauk i Związku Literatów Polskich³⁷.

Powyższe kierunki polityki narodowościowej PRL usankcjonowała uchwała plenum KC PZPR z 20 lutego 1976 r. „O pogłębienie patriotycznej jedności narodu, wzmocnienie państwa i socjalistycznej demokracji”, w której zostało ogłoszone istnienie „narodowo jednolitej polskiej państwowości”³⁸.

W latach 80. problematyka mniejszości narodowych w polityce polskich władz nabrała nowego charakteru. Był to okres wzmożonej aktywności wszystkich grup etnicznych zamieszkujących w Polsce, którą rozbudziły zarówno wydarzenia społeczno-polityczne (powstanie „Solidarności”), silna dezorganizacja władzy politycznej, jak i międzynarodowa presja, wywierana przez kraje pochodzenia zamieszkujących Polskę mniejszości narodowych³⁹. W latach 1980-1981 znacznie ograniczona została cenzura i kontrola działalności instytucji mniejszości narodowych. Po wprowadzeniu stanu wojennego funkcjonowanie instytucji mniejszości narodowych aż do jesieni 1982 r. było zawieszane⁴⁰. W okresie względnej normalizacji sytuacji wewnętrznej władzom polskim, starającym się prowadzić politykę na rzecz jedności narodowej, zależało na wsparciu ze strony mniejszości narodowych. Ich Kościołom zostały przyznane znaczne ulgi, w tym także dostęp do środków masowego przekazu. W okresie tym zarejestrowano wiele nowych wspólnot religijnych, ostatecznie uregulowany został problem Związku Religijnego Wyznania Moj-

³⁶ Z. K r u p s k a, *Mniejszość białoruska w latach 1944-1988 w świetle materiałów przechowywanych w Centralnym Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych* [w:] *Białoruś, Czechosłowacja, Litwa, Ukraina. Mniejszości w świetle spisów statystycznych XIX-XX w.*, Lublin 1996, s. 45.

³⁷ D. P e r ł o w s k a, *Proces asymilacji ludności ukraińskiej w Polsce po II wojnie światowej (zarys problematyki)* [w:] *Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski...*, s. 218.

³⁸ H. C h a ł u p c z a k, T. B r o w a r e k, *op. cit.*, s. 286.

³⁹ W. R o s z k o w s k i [Andrzej Albert], *op. cit.*, s. 363-367.

⁴⁰ K. T a r k a, *op. cit.*, s. 77.

żeszowego (1984), zatwierdzono jego demokratycznie wybrane władze⁴¹. Została przywrócona część struktur Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego. Przy Związku Studentów Polskich powstała Ogólnopolska Rada Kultury Studentów Mniejszości Narodowych, do której weszli Ukraińcy, Białorusini i Litwini⁴².

W latach 80. szczególnie wzrosło znaczenie mniejszości niemieckiej, którą aktywnie wspierał rząd RFN. Kwestia ludności niemieckiej w Polsce stała się wówczas istotnym elementem w stosunkach dwustronnych, co miało bezpośrednie przełożenie na politykę wewnętrzną PRL. Stanowisko rządu RFN opierało się na tezie o istnieniu w Polsce licznej, ocenianej na 1,1 mln osób, społeczności niemieckiej, za którą ponosił on odpowiedzialność, i w imieniu której domagał się przyznania należnych jej, jako mniejszości narodowej, praw. Uznania i zalegalizowania przez polskie władze istnienia mniejszości niemieckiej domagała się koalicja chadecko-liberalna, która doszła do władzy w Niemczech w 1982 r.⁴³ W tych warunkach rząd RFN podjął działania zmierzające do powołania, zwłaszcza na Śląsku, niemieckich towarzystw kulturalno-oświatowych. Ich powstawaniu towarzyszyła antypolska kampania, prowadzona przez różne siły polityczne w RFN, która w istotny sposób utrudniała stronie polskiej realizację nawet w pełni uzasadnionych postulatów. Jednym ze sposobów rozwiązania kwestii niemieckiej w Polsce była zgoda rządu na emigrację znacznej liczby obywateli polskich do RFN.

W 1989 r. sytuacja mniejszości narodowych w Polsce uległa istotnej zmianie. W pierwszej kolejności wynikało to ze zmiany resortu zawiadującego ich sprawami – z MSW na Ministerstwo Kultury i Sztuki, co oznaczało odejście od policyjnej kontroli nad ich działalnością. Związanie kwestii narodowościowych ze sferą kultury było nie tylko posunięciem administracyjnym – symbolizowało ono także pozytywny stosunek rządu Tadeusza Mazowieckiego do mniejszości narodowych.

Ogólnie rzecz ujmując, polityka polskich władz wobec mniejszości narodowych po II wojnie światowej nie była jednoznaczna. Jeśli w początkowym okresie częściowo realizowano pewne postulaty niepolskiej ludności kraju, to z czasem zaczęła ona nabierać otwarcie asymilacyjnego charakteru. Były też okresy, gdy realizowana przez polskie władze polityka narodowościowa skłaniała się do absolutnego zaniegowania istnienia mniejszości narodowych w swoim kraju.

⁴¹ A. Grabski, M. Pisarski, A. Stankowski, *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 roku*, Warszawa 1997, s. 153.

⁴² *Zarubiżni ukrajinci. Dowidnyk*, s. 178.

⁴³ P. Madajczyk, *Niemcy [w:] Mniejszości narodowe...*, s. 106-109.